

liberalizm üzerine...

Ali BULAÇ

Araştırmacı - Yazar

Bir ördek dedi:

*"Hızır Divanı'ndan bir ferman çıktı:
Bundan sonra sular serbesttir."*

Bir timsah cevap verdi:

"Unutmaki benim için de serbesttir!"

Muhammed İkbâl

Liberalizm

Liberalizmin hareket noktasında Newton'un varlık görüşü yatmaktadır. Bu özelliği dolayısıyla kendi içinde felsefi bir paradokstur. Yöneldiği hedef rölativizmdir fakat felsefi zemini Newtonculuk ve pozitvizizmdir.

Aydınlanmanın evren görüşüne ve bunu temel alan tabii hukuka göre varlıkta kendi kendine işleyen yasalar vardır. Varlıkta işleyen bir determinizm söz konusudur. Bu determinizmi bozan şey insani müdahaledir. Evrendeki düzenin izdüşümü olan toplumsal hayata müdahale olmasa, kendi kendine işleyen tabii bir düzen kurulacaktır. Bu, bizi zaruri olarak evrendekine benzer toplumda kendi kendine işleyen bir makine fikrine götürür. Bu toplumsal makineye müdahale edilmemesi gerekir. Liberaller buna tepki gösterebilirler de onların üzerinde oturdukları zeminde Newton'un mekanik evren görüşü ve pozitvizizm vardır. Varlıkta düzeni devam ettiren 'gizli bir el' vardır. Bu, Tanrı'nın eli olabilir; gizli bir bilinç, ismini koyamadığımız bir zeka, mahiye-

ini çözemediğimiz bir kader veya belki de güçlülerin daima önünü açan bir şans da olabilir. Bu elin bir benzeri toplumsal hayatta ve iktisadi ilişkilerde etkisini gösterir. Devletin ve siyasetin görevi, sadece tabii işleyişi aksatan gayri tabii engelleri ortadan kaldırmak olmalıdır. Bundan hareketle liberaller "Karışmayın, müdahale etmeyin; bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler." diyor.

Eğer kâinata olduğu gibi, toplumsal hayatta da saat gibi işleyen bir düzen varsa, bu düzende inanılmaz bir eşitsizlik var. Bu gizli elin sahibi neden bu eşitsizliği öngörmektedir? Tanrı bu kadar adaletsiz olabilir mi? Bu Tanrı (BM'nin 19 Haziran 2009'da açıkladığı rakamlara göre) nasıl oluyor da 1 milyar 200 milyon insanın aç kalmasına rıza gösteriyor?

Varlıkta tabii düzen demek, tabiata ait ve tabiata ilişkin bir düzen demektir. İlk liberaller bu düzenin yasalarının ilahî olduğunu kabul ediyorlardı. Keza ilk liberaller tevhitçiydi. Newton Allah'ın birliğine inanıyor, teslisi reddediyordu.

Varlıkta tabii düzen demek, tabiata ait ve tabiata ilişkin bir düzen demektir. İlk liberaller bu düzenin yasalarının ilahî olduğunu kabul ediyorlardı. Keza ilk liberaller tevhitçiydi. Newton Allah'ın birliğine inanıyor, teslisi reddediyordu. Kısaca onlara göre bu düzen "tanrısal düzen"dir; bunun iz düşümü toplumsal hayatta da aranmalıdır.

Varlık aleminde elbette bir düzen vardır. Biz buna ilahî sünnetler (âdetullah) diyoruz. Kâinatın varoluşunu devam ettiren ve mümkün kılan ilahî sünnetlerdir. İslâm kelamı açısından, varlıktaki düzenin menşei bir emr-i ilahî olan "Kün (Ol)!" emridir. Emr-i ilahî üç ayrı alanda tezahür ediyor:

- 1) Kün emriyle varlık kâinat buldu, yani bu emirle varlık varoluşa çıktı. Kâinat, tekvin, mümkün, mekân, imkan, temekkün ve kün aynı kökten gelir.
- 2) Ruh da emr-i ilahîdir, ruhun menşeinin ne olduğunu biliyoruz.
- 3) Münzel Şeriat; yani din, vahiy de emr-i ilahîdir.

Bu şu demektir: Mutlak izafide, sonsuz sonluda/fanide, sınırsız sınırlıda, ebedî ve evrensel olan tarihsel ve toplumsal durumda tezahür ve tecelli ediyor, elan tecelli etmeye de devam ediyor. Emr-i ilahî (İlahî emir) mutlak fakat biz bu mutlak olanın sonluda, sınırlıda, fanide ve izafide tecelli ettiğini görüyoruz. Yani izafide, sonluda, sınırlıda, tarihsel ve toplumsal durumda kaçınılmazlıklar, zorunluluklar yoktur, kevn ve fesat âlemidir, imkanlar dünyasıdır; her şey değişir, başkalaşır.

Bu önerme bir hakikatin ifadesi ise liberalizmin içine düştüğü paradoksuyla baş başa kalır. İkincisi, ruh bedende tezahür ediyor. Bedenin halleri ve nefsin çeşitli durumları o ilk emrin menşeidir; bedende ve bedenin davranışlarında ortaya çıkıyor. Şu var ki, bedenin hareketleri otomatige bağlanmış değildir, fiillerimizi yöneten bir kumanda merkezi olan beynimiz vardır, kumanda merkezini çalıştıran da serbest irademiz, özgür seçimlerimiz, şu veya bu kritere göre teşekkül eden düşüncelerimiz, arzularımız, görüşlerimizdir. Üçüncüsü, emr-i ilahî olan Münzel Şeriat, içtihatlarda ve zanni bilgilerde tezahür ediyor, kendini onda devam ettiriyor. İctihadi mümkün kılan referans kaynakları olan asıllar (Kur'an ve Sünnet), doğru vaz' edilmiş usul ve sağlıklı bir biçimde işleyen akıldır. Şu halde bir emr-i ilahî olan Şeriat da otomatige bağlanmış değildir. Fıkıh değişikidir. Bu çerçeveden baktığımızda liberal felsefenin fizik âlemde aradığı determinizm ve sosyo-politik hayatta dogmatizm seviyesinde savunduğu iktisadi ve siyasi zorunluluklar basit bir hurafeden ibaret kalır.

Eşarîler ve Meşşailer çok gereksiz yere bir polemigi sürdürdüler. Eşarîler, varlıkta determinizmin olmadığını, aynı sebeplerin aynı sonuçları doğurmadığını, böyle bir kuralın mevcut olmadığını söylediler. Meşşailer ise, mutlak manada determinizmin var olduğunu, aynı sebeplerin aynı sonuçları doğurduğunu savundular. İlk bakışta varlıktaki düzen, âlem-i şuhut Meşşailerini doğruluyor, fakat derin toplumsal kırılmaları meydana getiren ilahî müdahalelerin tecelli ettiği olaylara baktığımız zaman da tarih Eşarîleri doğruluyor. Aslında kategorik olarak iki kampa ayrılmaya gerek yoktu. Çünkü mutlak, izafide tecelli eder. Mülk âlemine ilişkin yasalar devam ettiği, sünnetler hükmünü icra ettiği müddetçe, düzen böyle devam eder. Gelgelelim mülk âleminden çıktığı zaman, bu düzeni ayakta tutan yasalar hükmünü kaybeder.

Liberalizm ve Özgürlük

Liberal felsefenin ideolojisi özgürlüktür, başka bir deyimle liberalizm, özgürlüğü ideolojileştirerek kendine varlık alanı bulur. Bu liberallerin özgürlüğü üç alanda temellük etmesi gibi garip bir duruma yol açıyor.

1) Dine ve Tanrı'ya karşı özgürlük. Bu çerçevede Tanrı'ya ve imana (Hıristiyan dogmaya ve bazıları-
nın dogma ile aynı şey saydığı İslâmî nassa) karşı bi-
reysel aklın özgürleştirilmesini savunur. Nihayetinde ilk liberallerin meşhur sloganlarından biri "Ne Tanrı Ne Efendi"ydi, her ikisinin de otoritesini reddediyorlardı.

2) Sosyo-politik muhtevasıyla liberallerin özgürlüğü, mutlakiyetçi idareye ve aristokrasiye karşı sınıfsal bir özgürlüktür. Bu, burjuvazinin özgürlük talebidir.

3) Nefsin istek ve tutkularını, beden zevklerini kısıtlayan her engele karşı serbestlik.

İslâm'ın özgürlük telakkisi farklıdır:

1) İnsanlar özgür doğarlar. Hz. Ömer şöyle diyordu: "Annelerin hür doğduğu insanları ne zamandan beri köleleştirdiniz?" Bu, toplumsal statüyle ilgili özgürlük tanımıdır.

2) Fakihlerin kabul ettiği özgürlük. Dinî hayatın yaşanması, dinî tebliğin yapılması önündeki engellerin ortadan kaldırılması. Cihadın tarifi budur: İnsan ile İslâm arasındaki engellerin ortadan kaldırılması için kişinin var gücüyle harcandığı çabadır. Bu çabayı bedeni bir faaliyet olarak yapabiliriz (savaş, yani cihat), içtihat olarak yapabiliriz (fıkıh), nefsin mücahede olarak yapabiliriz (tasavvuf); entelektüel bir ceht ve çaba olarak yapabiliriz (kelam ve düşünce), faaliyeti olur.

3) Sufilerin kabul ettiği özgürlük. Bedende, dünyevi tabiatımızda hapsolmuş olan ruhun tekrar asıl yurduna, Allah'a kavuşması çabası demek olan ruhun özgürlüğü.

Bu tanımlardan bakıldığında İslâm'da özgürlük Allah'a kulluk yapmak üzere engelsiz bir ortamın, sosyal, politik, ekonomik, maddi ve kültürel dünyanın tesis edilmesi çabasıdır. Liberal özgürlük ise, insanın kul olmaktan çıkarılması çabası ve talebidir.

Özgürlüğün temellük edilmesi, özgürlük tanımının ve muhtevasının sadece ve sadece liberal felsefenin işaret ettiği kavramsal çerçeve içinde kalınarak yapılması, diğer referans çerçevelerine ait özgürlük tanımlarının kaale alınmaması demektir. Oysa farklı irfan ve felsefe havzaları birden fazladır ve herbirinin farklı insan tanımı ve algısı olduğu gibi farklı özgürlük tanımı ve algısı vardır.

Bizim yukarıda özgürlüğü İslâm bakış açısından üç ayrı düzeyde ele alıyoruz, politik, ekonomik, ahlaki ve sosyal hayatın tanziminde insanın ve farklı toplulukların özgürlüklerine ilişkin farklı algılara sahip olduğumuz anlamına gelir.

Mesela düşünce ve düşüncenin ifade edilmesi açısından bakıldığında İslâm, tam özgürlükçü bir karaktere sahiptir. Ebussud Efendi'ye "Bir gayrümüslim kendi inancını açıklarken Müslümanların kutsal saydığı değerlere dil uzatırsa, onları küçültücü ifadeler kullanırsa, ona ne lazım gelir?" diye sorulur. Şeyhülislamın verdiği cevap şu olur: "Bir şey lazım gelmez. Amacı İslâm'ı küçültmek değil, kendi inancını (ve belki şakilesini) ortaya koymaktır." (Not: Bu fetvayı son zamanlarda bizim kesimin severek okuduğu bir gazetede vahy ve vahy meleği hakkında çıkan yakışıksız yazılar için de bir kıstas olarak alabiliriz.)

Liberal felsefenin ideolojisi özgürlüktür, başka bir deyimle liberalizm, özgürlüğü ideolojileştirerek kendine varlık alanı bulur. Bu liberallerin özgürlüğü üç alanda temellük etmesi gibi garip bir duruma yol açıyor.

Demek ki, liberalizmi salt bir teknik olarak ele almak gerekirse, düşünce ve ifade özgürlüğü tam olmalıdır. İktisadî hayatta teşebbüs özgürlüğünün sağlanması gerektiği açıktır. Ama devlet bir yandan orta sınıfların iktisadî gelişmesi için teşebbüs özgürlüğünü korurken, diğer yandan servetin belli ellerde toplanmaması ve zayıfların korunması için de gerekli tedbirler alabilir, almalıdır. Bu, komünist rejimlerdeki gibi planlı ve müdahaleci ekonomi modelini benimsemek anlamına gelmez. Ahlakî alanda sınırsız özgürlük İslâm'a yabancısıdır. Toplumdaki farklı din ve inançlardaki insanların "maruf ve münker"le ilgili ortak telakki ve kabulleri sosyo-politik hayatın temeli olmak durumundadır.

İktisat tarihçileri, bizi bir fikre inandırmaya çalışırlar. Onlara göre, tarihte önce teoriler gelişir, arkasından maddi ve ekonomik yapılar teşekkül eder. Bu, aynı zamanda Batı'nın ekonomik ve teknolojik gelişmesinde rol oynayan bilgi ve düşünce üretiminin Batı'ya ebedî üstünlük kazandırmasının da meşruyet çerçevesini ima eder. İster liberalizm, ister sosyal devlet veya sosyalizm olsun, teori ve ideolojilerin piyasayı belirlediği tezi doğru değildir. Özellikle Batı tarihi söz konusu olduğunda, bu hiç doğru değildir. Nasıl doğru olabilir ki! İnsanı ve insan iradesini tarihsel şartların ve toplumsal durumların ürünü kabul eden bir dünyada, insan başlamış bulunan maddi bir gelişmenin arkasından yürür ancak. Fikirler etkileyicidir ama belirleyici değildir. Önce sosyal veya ekonomik bir olay meydana gelir, arkasından bilim adamları, filozoflar bunu anlamaya, anlamlandırmaya, teorik bir çerçeveye oturtmaya çalışırlar.

Batı'daki sermaye birikiminin veya tarihsel kapitalizmin arkasında üç temel unsur yatmaktadır. Bunlar da sömürgecilik, köle ticareti ve faizin sistemin bir parçası olarak iş görmeye başlamasıdır.

Şu soru önemlidir: Batı'daki maddi zenginliğin arkasında liberal felsefeler mi var, yoksa liberal fikirler maddi zenginliğin ortaya çıkmasından sonra mı teşekkül etti? Tarihsel gelişmeler, ikinci görüşün doğruluğuna işaret etmektedir. Şöyle ki:

Batı'daki sermaye birikiminin veya tarihsel kapitalizmin arkasında üç temel unsur yatmaktadır. Bunlar da sömürgecilik, köle ticareti ve faizin sistemin bir parçası olarak iş görmeye başlamasıdır. Sömürgecilikle Batı, Batılı olmayan dünyanın tabii kaynaklarını, altınlarını, gümüşlerini ve değerli madenlerini yağmaladı, anavatana taşıdı. Bu, başlı başına bir zenginlik yoluydu, ilk sermaye birikimi bu şekilde gerçekleşti.

İkinci önemli faktör emektir. Batı, başlangıçta emeği kölecilikten elde etti. Bazı antropologlara göre 100 milyon civarında Afrikalıyı taşıdılar, yerlerinden ettiler. 12 ile 25 yaş arasındaki genç insanları topluyor, gemilere doldurup Londra veya Boston Limanı'na getiriyorlardı. Üstelik bu limanlara gelindi-

ğinde geminin dörtte üçündeki siyahî köleler yolda ölmüş oluyordu. Köleleştirilmiş bu insanlar, karın tokluğuna ve çok zor şartlar altında çalıştırılarak söz konusu sermaye terakümü sağlanmış oldu. Faiz, daha çok Yahudi tüccarların, sarrafların geliştirip sisteme soktuğu bir işlemdir. Yahudiler devamlı yerinden göç etmek tehdidi ve korkusuyla karşı karşıya olduklarından, taşınabilir, yükte hafif pahada ağır banknota önem verdiler. Sonrasında da banka sistemi ve faiz gelişip sermaye birikiminin en etkili yolu oldu. Bugün de kapitalizm veya sermaye birikimi dediğimiz zaman akla faiz gelmektedir.

Tarihsel kapitalizmin teşekkülünde devletler de belirleyici roller oynadılar. Modern ulus devlet ortaya çıkmasaydı kapitalizm de olmazdı. Devletler bir coğrafi bölgeyi -kilisenin ve papanın hâkimiyetine karşı- Hıristiyan ümmetinin elinden aldı, böylelikle millî sınırlar çizilmiş oldu. Dahası devletler, millî sınırlar içinde burjuvaziye hem polisi hem askerleriyle korudu. Bunun hiçbir şekilde göz ardı edilmemesi gereken belirleyici bir faktör olduğunu unutmamak lazım. Şöyle ki:

Kıta olarak Avrupa, yer altı ve yer üstü zenginliklere sahip değil. Tarihte Avrupa kendi kendisini besleyemedi, kendi iç kaynaklarıyla herhangi bir zenginlik üretmedi. Dünyanın zengin petrol, doğalgaz, altın-gümüş yatakları Avrupa'da bulunmuyor. Özellikle altın ve gümüş sermaye birikiminin teşekkülünde önemliydi. Bunu Avrupalılar, hep dışarıdan, Afrika, Asya ve Amerika kıtasından sömürgecilikle elde ettiler. Bu çabada devletlerin ne kadar belirleyici rol oynadığını sömürge savaşlarından biliyoruz. Toprağı laikleştirip "vatan" fikrini çıkararak, prensleri ve kralları zaman içinde ulus devletlerin mutlakiyetçi idarecilerine dönüştüren bu sömürge savaşları ve dışarıdan yapılan yağma ve talanlar olmasaydı ilk büyük sermaye birikimi olan kapitalist zenginlik nasıl teşekkül edebilirdi? Kapitalizmi hangi felsefeler veya serbest piyasalar ortaya çıkardı? Liberalizm dahil önce olaylar yaşanmış, arkasından fetva tedarik edilmiştir.

Liberalere 9 Soru

Liberal yazarlara 9 sorumuz var:

1) Serbest piyasa fetişizminin hüküm sürdüğü bugünün dünyasında devletler ekonomiye ne kadar müdahildir. Zenginleri zengin kılan piyasa mı, başka

şeyler mi? Mesela liberal ekonominin uygulandığı Amerika ve İngiltere'nin zenginliğinin arkasında liberal sınıfın başarıları, zekâsı, dahiyane fikirleri, ahlâkî çabası mı var, yoksa bu devletlerin dünyada çıkarttıkları savaşlar mı? Son 200 senede patlak veren 500 savaşın yüzde 95'i ya Batı'da veya Batılıların kışkırtması ve organizasyonudur. Hepimizin gözü önünde Irak'ın petrollerine el koydular. İngiltere sömürgecilikten sonra tarihinin en iyi dönemini Tony Blair zamanında yaşadı. Dindar, sol tandanslı ve tabii ki serbest piyasa yanlısı Blair, diğer işgalcilerle Iraklıların 2 trilyon dolarlık petrollerine el koymasaydı, İngiliz ekonomisi düzeldi miydi?

2) Amerikan ekonomisinin omurgasını teşkil eden silah şirketlerinin ürettiği silahlar serbest piyasanın arz-talep yasasına göre mi alınıp satılıyor?

3) Amerika ve diğer zenginler madem serbest piyasaya inanıyorlar, neden başka ülkelere kota uyguluyorlar?

4) Alt yapı (köprü, yol vs.) için halktan vergi topluyor. Pekiyi, köprüden benim sağladığım fayda ile büyük bir holdingin sağladığı fayda aynı mı? Türkiye 700 bin kişilik bir ordu besliyor. Ordu bizi ve tabii ki kişi olarak canımı ve malımı bir dış saldırıya karşı koruyor. Benim mal varlığımla büyük bir holdingin sahibinin mal varlığı aynı mı? Büyük sermaye ile halkın kamu bütçesine katkıları kıstas alındığında, sıradan insanların alt yapı tesisleri ve savunmayı finanse ederlerken, onlardan aynı oranlarda yararlanmadıkları görülür. Türkiye'de vergilerin % 70'inin dolaylı vergilerle halktan toplanması yeterince açıklayıcı. Bütçenin teşekkülünde ve harcanmasında külfet ile nimet arasında eşitlik ve adalet var mı? Külfet ortak ve toplumsal, nimet şahsi ve bireysel diyen liberalizm bu konuda bize ne diyor?

5) "Demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi" arasındaki ilişkiler olumlu mu, sorunlu mu? Pratikte ikisi el ele yürümüyor, çoğu zaman çatışıyorlar. Demokraside bireyin ifade özgürlüğü temel şart; ancak firmalarda bireyin özgürlüğünden bahsetmek mümkün mü? Aksine olağanüstü bir disiplin ve hiyerarşi esastır. Örneğin Japonlar ve şimdi Çinliler firmalarda askerî bir sistem uyguluyorlar.

6) Hangi ulus devlet; adalette, ulusal savunmada, eğitimde, iletişimde bireysel özgürlükleri referans alıyor? Amerika ve İngiltere'de milyonlar yürüdü,

hükümetlerini Irak işgalinden vazgeçirebildiler mi?

7) Demokratik söylem bireyi hedefler; liberal ekonomide ise birey eşyaya dönüşmüş durumdadır. Demokrasinin idealize ettiği birey ile serbest piyasa ortamında bireyin içinde bulunduğu durum aynı mı? İnsan, standartlara uygun başarı, maharet, meslekî formasyon, eğitim ve fiziksel özelliklere sahip değilse, piyasanın nazarında hiçbir şeydir. Liberal bir ülkede işini kaybetmek bir insanın başına gelebilecek en büyük felakettir. Çünkü sadece işini kaybetmekle kalmıyor; aynı zamanda çevresini, statüsünü, üye olduğu kulübü de kaybediyor.

Demokrasi eşitliği, eşit oy hakkını savunurken liberalizm tabiatı gereği eşitsizlik üzerinde yürür. Piyasanın telaffuz edilmeyen yasaları sosyal Darwinizme dayanır, güçlü olanlar güçsüzleri tasfiye etmiyor mu, bu ne kadar ahlâkî?

8) Demokrasi eşitliği, eşit oy hakkını savunurken liberalizm tabiatı gereği eşitsizlik üzerinde yürür. Piyasanın telaffuz edilmeyen yasaları sosyal Darwinizme dayanır, güçlü olanlar güçsüzleri tasfiye etmiyor mu, bu ne kadar ahlâkî? Aslolan rekabetse, çoğu zaman rekabet öldürücü değil mi?

9) Muhammed İkbâl'in dediği gibi: "Bir ördek dedi ki: -Hızır divanından bir ferman çıktı, bundan sonra bütün sular serbesttir. Timsah ona cevap verdi: Unutma ki benim için de serbesttir." Mantıkî sonuçlarına göre liberalleştirilmiş piyasa timsahlarla kazların serbest yüzdüğü sular, kurtlarla kuzuların serbest gezdiği çayır, tilkilerle tavukların serbest tutulduğu kümes demektir. Her defasında timsahların kazları, kurtların kuzuları, tilkilerin tavukları yuttuğu denetimsiz bir liberal demokraside eşit oy hakkının ne anlamı olabilir?

İnsan Özgür Doğar

İnsan özgür doğar. Varlık aleminde ve hem birey olarak kişisel ömrünü hem tür olarak tarihini yaşadığı yeryüzünde neden insandan başka varlıklar özgür değildir? Mesela bitkiler, hayvanlar, hatta melekler!

Bu soru çok insanın zihnini meşgul etmiştir. Geldiği noktada liberal felsefeyi iktisat ve siyasetle ilişkili

tutan birine soracak olursanız, bunun önemi yoktur. İnsanın özgür olma durumu insan olmaklığıyla ilgilidir, özgür olarak böylece doğmuştur. Ancak bu, süğ zihinlerin yetnebileceği bir açıklamadır, hatta açıklama bile değildir.

Meseleyi felsefi spekülasyonlara boğmadan bu konuda en ciddi kafa yoran filozoflardan Heidegger'in dediğine kulak verelim. Heidegger'e göre özgürlük insana "bahşedilmiş"tir. İslâm kelamı açısından, özgürlük insanın talip olduğu misyona karşılık kendisiyle Allah'ın bir lütuf ve ihsanı (fazl) olarak verilmiş bir imkândır. Sadece insan özgürdür, çünkü sadece insan ilahî isimleri kendi berrak aynasında yansıtmaya talip olan bir varlıktır, başka bir ifadeyle sadece insan Allah'ın muradıdır.

Küllî nefsten (Nefs-i vahide) yaratılan insanın (Adem ve Havva ve ikisinden doğan biz erkekler ve kadınların) evrensel ve ebedî bir özünden söz etmek gerekirse, bu nefha-i ruhta ifadesini bulan özgürlüktür. Nefha-i ruh üzerinden özgürlük insana verilmiş, nefesine (emmare, levvame, mülhime, mutmainne, radiye ve mardiyeye türev ve mertebeleriyle) yedirilmiştir. Bu ancak ilahî iştirakle mümkün olabilmektedir.

Ahlâkî temeli bakımından insan bilgiyi, iradeyi ve gücü doğru yönde kullandığı zaman, özgürlüğüyle iyilik yapmış olur; mahza iyilik olan ilahî yaratıştan hak, doğruluk ve güzellik neşet eder. Bilgiyi, iradeyi ve gücü yanlış (gayrı meşru) kullandığı zaman –bu iyiliğin suistimalidir– bu özgürlükten zulüm, kötülük ve çirkinlik doğar.

Özgürlük ediminin varlık temeli yaratma (halk)dır. Allah, "yaratıcıların en güzeli"dir ve mutlakdır. Yaratmayı ilmi, iradesi ve kudretiyle gerçekleştirir. Onun isimlerine ayna olmak üzere "halife seçilen insan" da Allah'tan bir yansıma ile bilir, irade eder, tercih ve seçimlerde bulunur ve sahip olduğu güçle (istitae) yapar. Bu üç ilahî haslet kendisinde tecelli ettiğinde özgürlüğünü kullanır. İşte insanın kendi sınırlı evreninde yaratılışa iştiraki bu şekilde gerçekleşir. Bu onun özgürlüğüdür. İnsan izafi, sınırlı, sonlu, yani mukayyet dünyasında Mutlak Varlık olan Al-

lah'ın kendisine lütfettiği bilgi, irade ve kudretle yaratılışa iştirak eder, özgürlüğü kullanır. Bu, insanlık durumunda ve her insan için söz konusu olan özgürlüğün ontolojik temeliydi.

Ahlâkî temeli bakımından insan bilgiyi, iradeyi ve gücü doğru yönde kullandığı zaman, özgürlüğüyle iyilik yapmış olur; mahza iyilik olan ilahî yaratıştan hak, doğruluk ve güzellik neşet eder. Bilgiyi, iradeyi ve gücü yanlış (gayrı meşru) kullandığı zaman –bu iyiliğin suistimalidir– bu özgürlükten zulüm, kötülük ve çirkinlik doğar. Kısaca özgürlük sahipsiz bir mal değildir; insana lütfedilmiştir. Bu yüzden insan fiillerinden sorumludur. Yapıp ettiklerine karşılık ya ödül alır veya ceza. "Din seçiminde baskı yoktur". Seçimlerimizde özgürüz, ama yanlış seçimler bir hak değil, kötü akibeti olan bir özgürlüğün kullanımıdır sadece. Çünkü biz kendinden bilgi, kendinden irade, kendinden kudret sahibi değiliz; bunlar bize verilmiştir.

Allah'ın isimlerine ayna olmak; iyilikleri, hakkı, adaleti, doğruluğu ve güzellikleri (ahlak-ı hamide) tezahür ettirmek üzere insanın özgür olduğunu söyleyen İslâmiyet, nasıl olur da "sekteryen ve savaşı" oluyor da liberal özgürlük "barışçı" olabiliyor? Liberal düşünce, özgürlüğü ilahî bir kaynağa ve sebebe refere etmez; bireyin istek ve öngörüşleri doğrultusunda seçimde bulunması edimi olarak görür, bireyin bu nitelikteki özgürlüğünü sınırlayacak değer ve aşkın otorite kabul etmez. İlahî bir kaynağa refere edilmeyen her düşünce dünya ile sınırlı kapalı bir sistemdir (seküler hapisane), ucu açık değildir. Özgürlüğü salt kendinden iradeye indirgeyip bireyin iradesinin karşısına diğer bireylerin iradelerini koyarak "rekabet" adı altında yarışmacı, çatışmacı ve savaşı bir toplum tasavvuru geliştirir, başaran bireyi başkalarının yoksunluklarına, yoksulluklarına, acı ve ıstıraplarına karşı hissizleştirir, sonra da çıkıp liberal özgürlük "barışçıdır" der. Bu makul mü?

Özünde dogmatik olan her ideoloji kendisini karşıları üzerinden tanımlar. "Öteki"yi kendi konumunda kabul etmez, ya dönüştürmek ister veya ötekileştirir. Bu çerçevede liberallerin, kendilerini eleştiren herkesi kaşla göz arasında "otokrat veya totaliter" ilan etmeleri yaslandıkları ideolojinin görünmez doğasına işaret eder. Onlar da diğerleri gibi "tanımlayıcı"dırlar. Bu tanımlayıcı zihni tutum, liberallerin özgürlüğün birden fazla tanımını, çoğul açılımını ve

versiyonunu tekil olana indirgeyip özgürlüğü temel-
lük etmek istemelerinin zorunlu sonucudur. Kendisi-
nin üstündeki bir sistem tarafından sınırlandırıldığında, he-
men temelsizliği anlaşılacak olan liberal teze göre,
özgürlük sadece liberalizmde mümkündür, başka bir
özgürlük tanımı ve tasavvuru mümkün değildir. Do-
layısıyla kim özgür olmak istiyorsa, kim sosyo-politi-
k özgürlükleri savunuyorsa, bizzat liberal ol-
mak zorundadır.

Burada üzerinde yeterince durulmayan bazı sorunlar
söz konusudur: Söz konusu ilerlemeci manca göre
beşeriyet, tarihi boyunca liberalizm sahneye çıkınca-
ya kadar özgür değildi, bugün de özgürlük salt libe-
ralizmle sağlanabilmektedir ve bundan sonra da bi-
reyler ve toplumsal aktörler "neredeyse bir kader"
olarak liberal arenanın çatışması içinde yer almadık-
ça özgür olamayacaktır. Batı'nın belli bir tarihinde
sahneye girmiş olan burjuvazinin ideolojisi olarak
liberalizm, kendisini ortaya çıkaran özgürlük tarihi ve
toplumsal şartları unuttuğunda, tarihsel bir kategori
olmaktan çıkıp evrenselleştirdiğinde kendisini "ka-
der" hüviyetine bürümekte, kaderecilğe saplanmak-
tadır. Bu, zaman içinde söz konusu felsefeyi fosilleş-
tirmeye götürecektir. Dinî düşünce ve ha-
yatı dahi çürüten kadereciliğin elinden liberalizm na-
sıl kurtulabilir ki!

Kendi tabii bağlamı dışına çıkarıldığında liberalizm,
sadece "kaderecilik" değil, bunun yanında ideolojik
ısrarı dolayısıyla bir "dogmatizm" ve "totalita-
rizm"dir de. Özgürlükler belirli bir felsefeye indir-
gendiyse, özgürlükler ancak tümel bir pakette
mümkün kılındığında, kendi iddiasına, yöneldiği
meşru ve kabul edilebilir maksadına aykırı olarak li-
beralizm dogmatizme dönüşür. Liberal özgürlükler-
den başka özgürlük yoktur önermesi tabii ki saf dog-
matizmdir.

Hemen belirtmek gerekir ki, çoğu liberal farkında
olmaksızın, liberalizmi söz konusu dogmatizme
dönüştürmüş bulunuyor. Dahası, hem özgürlükleri
diğer sosyo-politik ve hukuki düzenlemelerle mut-
lak ilişkili sayması ve bir paket halinde sunması do-
layısıyla "totaliter", hem de temel yönelimi ekonomi
olması dolayısıyla lisan-ı hâl ile "fiili materya-
lizm"dir. Deneysel olarak liberal toplumların eninde
sonunda bu türden adı konulmamış fiili bir materya-
lizme doğru sürüklenmekte olduklarını görebiliyo-
ruz.

Eğer, devasa liberal sistemin emredici politikaları ve
taşıyıcı araçları tarafından marjinalleştirilmiş, özel
alana indirgenmiş ve epistemolojisi ve ahlâki for-
masyonları bakımından izafileştirilmiş dinlerin, za-
ten kendi kendilerini reforme eden, protestanlaştıran
Yahudiliğin veya Hıristiyanlığın ya da kaynamakta
olan tencerenin patlamaması için bir miktar buhar
salmasına izin verilen Doğu dinlerinin Amerika'da-
ki varlıklarına bakıp, "liberal devletlerin dinlere ne
kadar saygılı oldukları"nı, "Fransız liberalizmi ile
Anglosakson liberalizmi arasında mahiyet farkları
olduğu"nu iddia ederseniz bu durumda meseleye
daha temel bir konudan, "dinin ne olduğu" sorusun-
dan başlamak gerekecektir. Kaldı ki Hıristiyanların
tümünün bu manzaradan hiç de memnun olmadıkla-
rını Papa 16. Benedikt'in çarpıcı mesajlarından an-
layabiliyoruz.

**Özgürlükler belirli bir felsefeye
indirgendiyse, özgürlükler ancak tümel
bir pakette mümkün kılındığında, kendi
iddiasına, yöneldiği meşru ve kabul
edilebilir maksadına aykırı olarak
liberalizm dogmatizme dönüşür.**

Liberalizm hakkında söz söyleme durumunda olan
Müslümanlıktır. Müslüman entelektüeller ve akade-
misyenler, paket halinde liberal politikaları kabul et-
meden önce kendi tefekkür ve irfanlarının sahih ze-
mininde bu felsefeye yüzleşmelidirler. İslâm dinini,
liberalizmle değil de diğer dinlerle mukayese ile sı-
nırlandırmak yerine göre doğrudur, ancak bu dinler
arasında akait (teoloji/ilahiyat ve kelim) ve ibadetler
seviyesinde böyledir. Fakat İslâmiyet'in ahlâki derin
bir felsefesi, muamelat ve ukubatı da varsa –ki var-
dır ve İslâmiyet bu beş alan (itikad, ahlâk, ibadet,
muamelat ve ukubat) olmaksızın asla din olamaz- bu
durumda, muamelata ve ukubata temel teşkil eden
başka felsefelerle tabii ki mukayesesi olacaktır.
"Müslümanlık sadece Yahudilik veya Hıristiyanlıkla
mukayese konu olabilir, liberalizm veya başka sos-
yo-politik, ekonomik sistemlerle ne ilgisi var?" de-
mek, el çabukluğuyla İslâmiyet'i Batılı tanıma uy-
gun salt bir metafiziğe, teolojiye, ibadetlere ve ahi-
rete indirgeyip sekülerleştirmek demektir.

Liberalizmle ilgili eleştirilerimin sonuna gelmiş bulunuyorum. Amacım kimseyi incitmek değil, Müslüman zihnin içine girdiği teşevvüş haline vuzuh kazandırmaktır. Bu yüzden bana cevap yazanlara isimlerini zikrederek cevap verme yolunu tercih etmedim. Mesele kolayca şahsileşebilir, amacından sapmış bir polemige dönüşebilirdi.

Tabii ki burada İslâm ülkelerinin fakirliğini tartışıyor değiliz. Liberalizmin temel felsefi varsayımlarından ve süren uygulamalarından hareketle insan, toplum ve canlı hayata olan ağır maliyetine dikkat çekmek istiyoruz.

Hicri 99'da halife olan Ömer b. Abdülaziz, bir sene içinde halkın refah seviyesini yükseltti, zenginler zekatlarını vermek üzere Şam'dan Afrika'ya gitmek zorunda kaldılar. "Bunu nasıl başardın?" diye soranlara şu cevabı vermişti: "Rabbimizle ilişkilerimizi düzelttik."

İslâm dünyasının yoksulluk sorunu olduğu doğrudur. Eğer Müslümanlar tarihte "ülkeleri zenginleştiren liberalizm"e geçiş yapmadığı için "bu durumdadırlar" demek isteniyorsa, bu temelden yanlıştır. Çünkü 8. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar dünyanın en zengin beşeri havzası İslâm dünyasıydı. Ve bu zenginlik İslâm'ın doğru iktisadi ve sosyal politikalara dayanak kılınması sayesinde gerçekleşmişti. İslâm büyük medeniyetler kurdu. Emevî-Abbâsî, Hint-Moğol, Safevî, Eyyubî-Memlûk, Endülüs, Selçuklu-Osmanlı... Bu bölgelerin tamamı İslâm'dan önce, saray baskıları, derebeylerin esareti, yaygın yoksulluk ve cehalet içinde yüzüyordu.

Hicri 99'da halife olan Ömer b. Abdülaziz, bir sene içinde halkın refah seviyesini yükseltti, zenginler zekatlarını vermek üzere Şam'dan Afrika'ya gitmek zorunda kaldılar. "Bunu nasıl başardın?" diye soranlara şu cevabı vermişti: "Rabbimizle ilişkilerimizi düzelttik." Allah ile ilişkileri düzeltmek özgürlük getirir, refah ve güvenlik de. Yani refah ve medeniyet İslâm'la mümkündür.

İslâm, Emevîlerden Osmanlılara kadar üç kıtaya, refah, özgürlük ve adalet getirirken liberal filozoflar henüz doğmamışlardı.

"Batı'daki zenginlik"le "İslâm dünyasındaki yoksulluk" arasında bağ varsa, bu liberalizmle izah edilemez. Birinin zenginliği diğerinin yoksulluğuna yol açıyor. Bugün Müslüman ülkelerin zenginliğinden anlaşılan Batı tipi ve Batı'nın empoze ettiği kalkınma (gelişme, modernleşme, ilerleme) modelleri ise bu asla gerçekleşmeyecek. Tam aksine bu Batı'yı devamlı zengin Müslüman ülkeleri yoksul tutacaktır. Çünkü bu modellerin hedefi Batı'yı avantajlı ve zengin, İslâm dünyasını yoksul ve bağımlı tutmaktır.

Liberalizm, "güdüleriyle hareket eden insanı (homo economicus) yüceltir ve bu insana yönelen her türden baskı ve denetime karşı çıkar. İnsanın güdülleri nefis-i emmarenin istek ve tutkularıdır. Tam da bütün dinlerin ve özellikle İslâm'ın en çok mücadele ettiği yıkıcı istek ve tutkularıdır bunlar. Güdülerin kontrolsüz olarak sınırsız sermaye biriktirdiği ve tüketimi kamçılacağı bir dünya nihilist ve materyalist bir dünyadır; yeryüzünde eşitsizliklerin, adaletsizliklerin ve çatışmaların körüklendiği bir cehennemdir.

Belirtmek gerekir ki liberalizmi eleştirmek, a) Özgürlüğe karşı olmak, b) Faşizme, komünizme veya devletin ekonomik ve sosyal hayata mutlak müdahalesini savunmak, c) İnsana ve topluma karşı devleti yüceltmek demek değildir.

Bizim eleştirimizin anlamı, Türkiye ve İslâm dünyası için liberalizmin bir felsefi değerinin ve süblime edilen politikalarının dertlerimize çare olamayacağını anlatmaya çalışmaktır. Bu toprakların insanları dinleri ve tarihlerinin zengin miraslarına yaslanarak daha özgür, daha derin ve kapsamlı bir felsefeye, tefekkür ve irfana sahiptirler; sosyal, politik ve ekonomik sorunlarını bu kaynakların ışığında çözebilirler.

Liberalizm elbette bazı gerçeklikleri ve faydaları içinde barındırır. Ama bizim için bir paket, zaruri bir felsefe olamaz, yerine göre "bir yöntem ve teknik" olabilir ancak:

- 1) Dinî, fikrî ve siyasî alanda liberallerle beraber ve herkes için eksiksiz özgürlüğü savunuyoruz.
- 2) İktisadi alanda kısmen liberaliz. Orta sınıflar için tam liberal; yoksul ve zayıflar için koruyucu; serveti tekelleştirmek isteyen zenginler için önleyici politikalar takip edilmelidir.
- 3) Ahlâkî alanda kontrolsüz serbestlik veya sınırsız özgürlük olamaz.

Sınıf ve Değer Arasında Siyaset

20. yüzyılın ilk yıllarında İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi, siyasette büyük bir kırılmaya sebep oldu. O kadar ki, bugün Türk siyasetini tayin eden önemli faktörlerden biri, İttihatçı siyaset geleneğinin, halen siyasi zihniyet ve ilişkileri belirlemesidir. O dönemde bu olay üzerinde uzun uzadıya düşünen mütefekkirlerimizden biri, aynı zamanda bir İslâmcı olan Sait Halim Paşa'dır. Sait Halim Paşa, iki parametre öne sürüyordu:

a) İslâm ile Batı arasında kültürel bakımdan köklü bir fark vardır. Batı'da kültürün temeli "sosyo-ekonomik", İslâm'da ise "sosyo-kültürel"dir.

b) Batı'da insanların gruplara ayrılması sınıfsaldır, sınıf temeline dayanır, İslâm'da ve Osmanlı'da ise "din ve kimlikler" esas alınarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı'daki "millet sistemi", bunun bir sonucudur. İslâm tarihinde iktidar kavgaları vardır, ama insanlar toplum içinde sınıfsal kimlikleriyle yer almıyorlar, toplumsal hayatta dinî kimlikleriyle öne çıkıyorlar. İslâm milleti, Hıristiyan milleti, Yahudi milleti, Rum Ortodoks milleti, Ermeni Ortodoks milleti veya Protestan milleti gibi. Batı'da ise sosyal gruplar burjuvazi, işçi sınıfı, aristokrasi olarak anılır. Osmanlı ve modern İslâm dünyasının siyasetini anlamak istiyorsak bu temel kriteri göz önünde bulundurmak zorundayız.

"Sınıfsal taleplere veya çıkarılara dayalı siyaset" ile "değerlere dayalı siyaset" arasında önemli fark bu tarihsel ve toplumsal ayırmda şekillenir. Kişi, hangi sınıfa mensupsa o sınıfın bir tür çıkar hapishanesinde mahkum gibidir. Tarihsel geleneği olan toplumlarda sınıf, kişinin kimliğini belirler. Bir bakıma kişiyi kendi içine hapsedmekte ve kişiye "Sen işçisin, burjuva olamazsın, siyasi tercihlerin de sosyalist, komünist veya sosyal demokrat partiler doğrultusunda olacaktır." telkininde bulunur. Batı'da işçiler genel olarak gidip muhafazakâr, liberal veya burjuva partilerine oy vermezler; böyle bir şey nadiren olur. Kişi toprak sahibi veya büyük sermaye sahibi ise, yani burjuva ve aristokrat ise, o da gidip komünist partiye oy vermez, kendi çıkarına aykırı tercihte bulunmaz.

Türkiye'de seçmen davranışı ve tercihlerinde, sınıfsal bilinç belirleyici rol oynamaz. Bir sosyal katmanın veya sosyal grubun "sınıf" tanımına girebilmesi

için üç özellik taşıması gerekir. a) Sahip olduğu iktisadi gelir farkının, siyasi ve hukuki imtiyazlara mesnet teşkil ediyor olması. b) Bir gelenekten geliyor olmasıdır. Eğer sosyal bir zümre, bir anda ortaya çıkmışsa o, sınıf değildir. Sınıf olabilmesi için, o toplumun tarihinde geleneksel olarak devam ediyor olması ve tarihsel bir süreci izlemesi gerekir. c) Seyyaliyenin, yani sınıflar arasında geçişkenliğin olması ya da çok zor olması.

Batı'da insanların gruplara ayrılması sınıfsaldır, sınıf temeline dayanır, İslâm'da ve Osmanlı'da ise "din ve kimlikler" esas alınarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı'daki "millet sistemi", bunun bir sonucudur.

Türkiye'de böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü sosyal zümreler arasında seyyaliyet, akışkanlık ve geçişkenlik söz konusudur. Dahası Türkiye'de insanlar hâlâ sınıf farkına pek değer vermemektedirler. Bir işçiyle işvereni pekâlâ bir cuma günü, aynı safta birlikte namaz kılarlarken görebilirsiniz. "Değere dayalı siyaset" in anahtar terimi "hak ve adalet" tir. Hak, sözün ve hükmün gerçeğe uyması; adalet ise her hak sahibine hakkının verilmesidir. Resullullah da (s.a.) adaleti, "her hak sahibinin hakkının verilmesi" şeklinde tarif etmiştir ki, çok partili hayata geçişimizden sonra iktidar olan partiler, siyasetin anahtar terimleri olan "hak" ve "adalet" gibi kavramları öne çıkarmışlardır. Bülent Ecevit'in CHP'si "Hakça Düzen"i, Demirel'in "Adalet Partisi", Necmettin Erbakan'ın "Adil Düzen"i ve R. Tayyip Erdoğan'ın "Adalet ve Kalkınma Partisi".

Türkiye'de partiler, ister merkez sağ ister merkez sol olsunlar, Batı'da sınıf esasına göre ortaya çıkmış bulunan partilerden farklıdır. Batı'da sınıf esasına göre ortaya çıkmış olan siyasi kimlikleri, "nominal kimlik" olarak alıp siyaset yaparlar. Bu, bizde tercüme düşüncelerle Türkiye hakkında fikir yürüten ve Batılı siyaset bilimleri kitaplarına göre kendilerine kimlik ve program çıkaran siyasi partilerin patolojisidir.

Siyasi partilerin, sınıflı olmayan bir toplumda, sınıf mücadelesi ve sınıf çıkarına dayalı siyaset yapmaları, onları merkeze/devlete ait partiler kılar. Siyasi

partileri sürekli devlete doğru çeken veya sevkeden diğer bir amil, partilerin bizzatlı modernizasyon politikalarında birer taşıyıcı ve dönüştürücü araç olarak kullanılmalarıdır. Türkiye örneğinde açıkça gözlediğimiz gibi halk adına siyaset yapıyor görünseler bile gerçekte devlet adına siyaset yapmaktan kurtulamazlar. Sahneye toplumsal merkezi temsil etmek üzere çıkarılar, siyasi kimlikleri onları idari merkeze doğru sürükler.

Asker, sivil bürokrasi, yargı, büyük sermaye, üniversite ve bunların medya ve aydınlar zümresindeki uzantılarından oluşan merkezdeki çekirdek, adeta atom çekirdeği gibidir, serttir, kolayca parçalanmaz. Merkezkaç güçler ise hareket ve değişim halindedir, dinin motive ettiği değerleri öne çıkarır.

Pek telaffuz edilmese de İslâm dünyasında, sadece İslâmcı hareketler ve İslâmcı partiler "değere dayalı siyaset" yapmaktadırlar. Diğerleri ırka/etnisiteye, belli bir bölgeye, bir sosyal katmana, zümreye, kabileye, aileye dayalı siyaset yaparlar. Burada bir paradoksal söz konusudur. Değere dayalı siyaset, bütün sınıfları içine alır ve zengin dâhil her hak sahibine hakkını vermeyi öngörür, adaleti, hakkaniyeti ve ahlâki esas alır. Mesela Marksist teoriye göre, burjuvazi asla ilah olmaz, intihar eder. Marksizmde sınıf intiharı vardır, Yılmaz Güney'in Arkadaş filmi, bunu anlatmaktadır. İslâm nokta-i nazarından herkes değere erişebilir. Hz. Ebu Bekir, Mekke'nin büyük zenginlerinden olmasına rağmen gerektiğinde malının tümünü infak etmiştir. Siyasette en yüksek değer ahlâki amaçlar, hakkaniyet ve adalettir.

Değerler geniş bir şemsiye açar. Sadece bu şemsiyenin altında toplandığı zaman mağdur olan, dışlanan, pastadan gerektiği kadar hakkını alamayan insanlar, haklarını savunabilirler.

Bir nokta daha var: Ne Osmanlı ne de İslâm dünyası, 1750 yılında Batı'da gerçekleşen Sanayi Devrimi'ni yaşamadı. Dolayısıyla bizde bir "burjuva sınıfı" da teşekkül etmedi. Burjuvazi olmayınca, liberal bir düşünce veya liberal bir siyasetin de toplumsal ve maddi karşılığı olmuyor. Yine tarihimizde bir feodalite de yaşanmamıştır. Bizdeki "sipahi-reaya" ilişkisi, "serf-senyör" ilişkisi değildir. Sonuçta, Sanayi Devrimi yaşanmamış olduğu için, "işçi sınıfı" da olmamıştır. Elbette ki çalışan sınıflar vardır, fakat çalışanlar, proletarya bilinci taşımazlar. Tarihlerinde sınıf kavgası yaşamamışlardır. Dünyaya tarihi mater-

yalızım açısından bakmazlar. Çalışan insanın kimlik beyanı farklıdır: 1968'de yapılan bir araştırmada işçilere, "kendini aşağıdakilerden hangisiyle tanımlarsın" diye sorulmuştu. İşçiler, en başta "Musluman" olduklarını, sonra "memleketlerini/doğdukları şehirleri", sonra "Türk" olduklarını ve son kategoride "işçi" olduklarını belirtmişlerdir.

Demek ki, bizde Batı'dan farklı bir durum söz konusudur. İşçilerinde proletarya bilincinin olmadığı bir yerde, ne sosyalist ne de komünist partilerin sosyal-maddi karşılığı olur, olabilir. Keza sanayeci, liberal ve burjuva sınıfı da olmadığı için, muhafazakâr, liberal veya milliyetçi partilerin de benzer karşılığı yoktur. Batı'dan alınmış isimler ve kimlikler nominaldır.

Ortadoğu'da adil ve serbest seçimler olsa -ki bölgede yüksek düzeyde demokratik talep vardır- ilk seçimlerde iktidara gelecek olan değere dayalı siyaseti yapan, yani herkes için ahlâki dürüstlük; İsrail ve dış baskılar karşısında onurlu duruş; hakkaniyet, fıkri ve siyasi özgürlük ile adaleti öne çıkaran İslâmcı partiler olacaktır. İslâmcı partilere ket vuran temel faktör, bölgedeki baskıcı/otoriter ve otokrat rejimlerin Batı dünyasından aldıkları destektir. Bu partiler üst üste kaç seçimi kazanır; ki rehavete kapılıp beceriksizlikleri ortaya çıkıncaya veya adil bölüşümü bir kenara bırakıp eşitsiz ve adaletsiz bir kalkınma programını benimseyip geniş halk kitlelerinden kopuncaya kadar bu böyle sürer. ■